

Mezei András /

ÚTKÖZBEN

*Mikor a vagonajtókat
széthúzták Komáromban,
kilencven hörgő tüdőbe
szúrt a hajnali, éles levegő.
Eszméletünk beszűkült
arra, hogy ki a fény?
Mi a tér, ami bezúdult?*

VEREMBEN

*A fém-testbe az ásó belekoccant,
amikor a befulladt bomba
tölcsérszerűen körülásatták vele.
A német tűzszerész messziről figyelte.
És akkor ott ő a „Jude” – benne
a bomba-veremben,
megatonnányi múltjában ott állt
sértetlenül, miközben
leereszkedett mellé
a német tűzszerész
abba a háborús jelenbe, melyben Dániel
oroszlánjai a bomba acélköpenyében
megszelidültek.*

LEV. LAP BAKONSZEGRŐL 1944. MÁJUS 8.

*Irma kis fülbevalóját is,
mindent bejelentettem. Én
semmit el nem dugtam. Csak szegény
feleségemet sajnálom, beteg.*

*Mindennap várjuk, hogy jönnék
és visznek bennünket. Hova?
Az Isten ugyan ott lakik
mindenütt Gyula. Vigyázz Anyánkra.
Gábor*

Bálint Éva / A RETTENET NŐI KRÓNIKÁSAI

MARY BERG: *Napló a varsói gettóról* (Európa K., 1990.)

GEORGE EISEN: *Árnyak játéka. Gyerekek a holocaustban* (Akadémiai K., 1990.)

POLCZ ALAINE: *Asszony a fronton* (Szépirodalmi K., 1991.)

Világtörténelem falára festett magánfreskó, írja háborús emlékeit megörökítő könyvéről Polcz Alaine a kilencvenes évek elején. Mary Berg műve, a *Napló a varsói gettóról* is nevezhető annak, csakhogy a tizenhat éves lódzi kamaszlány korabeli jegyzeteiből az eddig ismert leghitelesebb beszámoló kerekedett ki a varsói gettó életéről. Először 1945-ben jelent meg New Yorkban, s ezt hamarosan követte a francia, olasz, dán, spanyol, portugál és héber nyelvű kiadás. Nehéz rá magyarázatot találni, hogy magyarul csak most vált hozzáférhetővé. Anna Frank 1954-ben megtalált naplóját négy évvel később már kiadták nálunk.

Mary Berg és Anna Frank tehát naplót vezetett, míg Polcz Alaine könyve, az *Asszony a fronton* csak formailag az. Mégis közös a három műben a női látásmódból adódó affinitás a háborús hétköznapok praktikuma iránt, a kataklizma szereplőinek árnyaltabb ábrázolása és megértése, s az a nem elhanyagolható körülmény, hogy Mary Berg és Anna Frank közel egykorúak voltak naplójuk kezdetén. Polcz Alaine története viszont tizennyolc évesen kezdődik, nagyjából akkor, amikor Mary Bergé véget ér.

Kinek írták a naplót? Mary Berget a gettóbeli ifjak kényszerítették rá, hogy feljegyezze és megőrizze benyomásait, megfigyeléseit. Anna Frank önmagának dolgozott, s mintegy partnerének tudta a megszemélyesített, Kittynek becézett naplót. Polcz Alaine is mások számára idézte fel rettenetes élményeit, s közülük egyet, (Mészöly) Miklóst név szerint is megszólít. E műfaj tehát – minden intimitásával együtt – messzemenően igényli a megszólítottat, a legzártabb énközpontú valomás is valójában kitárulkozás.

Mary Berg születésnapján felolvas naplójából, mert vendégei hallani akarják, mit írt róluk, s újabb füzeteket ajándékoznak neki, hogy folytathassa. Így Berg újra és újra kezeskedik azzal a tudattal, hogy nem egyszerűen vallomást ír, hanem a gettó krónikáját. S valóban, minden korábbi és későbbi visszaemlékezésnél pontosabban rögzíti, mintegy állóképekben a gettó életét. Ám mégis személyessége szűrőjén át, megítélve szereplőit, a jókat

és rosszakat, az erkölcsösöket és erkölcstelenekeket, a bántak és a gyávákat. Talán épp zsidó szereplőivel szemben jár el legszigorúbban, önzésüket és kíméletlenségüket bemutatva. Pedig tökéletesen tisztában van a képtelen helyzettel, a gettó zártságában totális világával. S tudomásul veszi a tudomásul vehetetlent.

Mint ahogy nem tehettek másképp a többiek sem. A varsói gettó élete lázas igyekezet volt normálisnak elfogadni a rá mért szörnyűséget: csak így lehetett a túlélésre játszani. A gettóban folyt az oktatás, mi több, a szakképzés (a munkatáborba hurcolt férfiaknak jobbak voltak az esélyeik a megmaradásra, ha szakképesítéssel rendelkeztek). A gettóbeli Femina színházban egymást követték a premierek, s a darabok közt nem egy a gettóélet pamfletjét adta. A férfiak még jobban kötődtek a nőkhöz, mint a háború előtt, ám az erkölcsök talán még szigorúbbak voltak, mint korábban. Kevés a magányos férfi, és a zsidók között kevés az öngyilkos.

A gettó legragikusabb alakjai – Berg tanúsága szerint – a kikeresztelkedett zsidók. Legtöbbjük Hitler hatalomra jutása után, a jobb sors reményében változtatta meg vallását. Gyermekük kereszténynek születtek, lélekben kissé antiszemita is. E szerencsétlencet a náciak Európa különböző országaiból gyűjtötték össze Varsóba, ahol végképp elvesztették a lábuk alól a talajt. A gettó falai közt vasárnapi misére vágytak, s közülük kerültek ki az öngyilkosok. Ezzel szemben az orvosok és patikusok az új szerencselovagok, hiszen hatalmasak a lehetőségeik, melyekkel sokan közülük visszaéltek.

Meglepő Berg vélekedése honfitársairól: a lengyeleket nem tartja antiszemitaának, bár elismeri, hogy – mint írja – „néhány gojt megfertőzött Hitler propagandája Varsóban”. A lengyel zsidók – ismerős e képlet – mindenekelőtt lengyelek voltak. A naplóban külön hangsúlyt kap a legkisebb rokonszenvező megnyilvánulás is, amely a palánkon túlról érkezik. „Az írja oldalról felhangzik Schumann *Träumerei*-ja, egy nemes szívű lélek ezzel akarja vigasztalni a gettó szerencsétlen lakóit.” A németek egyébként váltig csodálkoztak, hogy a mind embertelenebb körülmények között, éhezés, járvány, váratlan kivégzések közepette honnan merítettek erőt az zsidók a túléléshez. „Ez a gettó csodája”, mondja Berg.

A csodagyártók közül kiemelkedik Janusz Korczak, a világhírű gyermekpedagógus alakja, aki a gettóban létesített kísérleti árvaházával példát mutatott az emberiségre. Berg naplója szerint Korczak a szépen felöltöztetett, mosolygó kisgyerekeket apai szeretettel kísérte ki a varsói temetőbe, ahol velük együtt őtis agyonlőtték. (Később kiderült, hogy a gyerekeket és Korczakot valójában Treblinkába vitték, ám a végkifejlet teljesen azonos.)

„Sok, majdnem meztelen, rongyokba burkolt gyerek ül az utcán. Szüleik meghaltak. Testük borzalmasan összeaszott; pergamensárga bőrükön keresztül láthatóvá váltak csontjaik. Ez a skorbut első szakasza; utolsó szakaszában ugyanezek a kis testek majd felfúvódnak, s gennyesedő sebekel lesznek tele. Néhány gyereknek nincs lábujja – ide-oda henteregnak, s közben nyögnek. Elvesztették emberi külsejüket, s inkább majmokra

hasonlítanak, mintsem gyerekekre. Már nem kenyérért esdekelnék, hanem a halálért.”

Döbbenetes, iszonyú kép ez, melyet Berg naplójából idéz és kommentál George Eisen az *Árnyak játéka*. *Gyerekek a holocaustban* című könyvében. Az amerikai szociológus számos országból gyűjtötte össze a dokumentumokat, naplótöredékeket, rajzokat, túlélők beszámolóit, hogy megtudja: mit jelentett a gettók és a haláltáborok gyermekei számára a játék. Mert a gyerekek eljártszottak mindent. A bunkert, a krematóriumot, a hullaszállítósdit, a kivégzést, az ételelosztást, mindazt, amit újra és újra meg kellett érteniük, mert megtanulhatatlan és feldolgozhatatlan volt. Talán a haláljáték tette, hogy a gyerekek közül kevesebb kísérelt meg öngyilkosságot. Csak nappal érintették a szögesdrótot, amikor nem volt benne áram, újjhegyükkel kacérkodva a végkifejlettel.

Ezek a haláljátékok adódhattak az ember természetes játék készségéből, abból, aminek fiziológiai magyarázatát is tudjuk. De magyarázható a gyerekek erősebb alkalmazkodóképességével, no meg azzal is, hogy életkoruknál fogva kevesebb értéket, tradíciót vittek magukkal olyan terepre, ahol ezeknek az értékeknek és tradícióknak már nem sok szerepük lehetett. Eisen úgy véli, hogy a játék olyan álmvilágot teremtett (nem menekülést!), amelyen keresztül a gyerekek feldolgozhatták és megérthették világukat. Bizonyos, hogy játékok nem takarta el a körülöttük lévő valóságot. Pontosan tudták, mitől füstöl a kémény, s azt is, hogy „muzulmáná” lett társuk már nem játszik tovább. A felnőttek számára a gyerekjáték erősítő, múltidéző injekció volt. Így történhetett meg, hogy egy lengyelországi gettóban, ahol már megölték több mint hatvanezer embert, a felnőttek játszóteret építettek. Eisen könyve sok ilyen apró építkezésről szól, halál előtti utolsó játékról.

Azok a gyerekek, akik túléltek a haláljátékokat, a pszichológusok tapasztalatai szerint sokáig egyáltalán nem tudtak rendesen játszani. Egy kisfiú Eisen könyvében több évvel a háború után is csak hullaszállítást vagy temetést játszik. A pszichológus Polcz Elaine viszont halálterápiát folytat leukémiás gyerekekkel, s ez távolról sem véletlen választás. Háborús visszaemlékezésének központi élménye és metaforája a gyermekhalál. A gyermekien naiv fiatalasszonyt a háború kataklizmája faragta felnőtté. S így frissiben öregedve kellett végignéznie sebesült gyermekek többnapos haláltusáját és a sors ellen őrzöngve lázadó tehetetlen szülők fájalmát. S mint ki tudja, hányszor megerőszkolt, megfertőzött asszonynak kellett később tudomásul vennie, hogy minden békés ölelés immár csak a gyerekhalált, azaz a szülés, a terhesség lehetetlenülését hordozza magában.

A háborúk nem érnek véget a békeszerződésekkel. A naplók tanulsága éppen az, hogy az énmegőrzés, a túlfélés egyetlen esélye a dolgok tudomásul vétele, ám a kvázi-természetességre való törekvés a valódi békében gennyesíti sebeit. A háború és a holocaust élményétől nem lehet igazán megszabadulni. Az abszurditás és a rettenet megszelídítésének ára van. Valamelyest halálunkat hozza túlélésünk is. De amíg élünk, igyekszünk.